

A TERMÉSZETI EMLÉKEK MEGMENTÉSE ÉRDEKÉBEN*

S A J Ó K Á R O L Y

Minden nép, mely a szabad természettől elfordul és mesterkéltné körülmények közé ágyazza be magát, evvel a romlás biztos csiráját plántálja be szervezetébe. Az ipar, a művészetek kiváló előmozdítói a művelődésnek, de csak addig nem ártalmasak, ameddig az embert nem veszik túlságosan hatalmukba, vagyis ameddig az ember életének jó részét még átengedik az anyatermészetnek. Hiszen valódi műveltségről nem is lehet már szólni ott, ahol a természet nagyszerű életfolyamatainak, az ott működő örök erők összejátszódása eredményeinek nincs már vonzó hatalma az egyén szellemére.

TERMÉSZETVAKSÁG

Nagyon sok embert ismerek, akiket érdekel a zene, a festészet, a színház, az elbeszélő irodalom minden ága, az építészet, a temérdek sok gyári készítmény, sőt mindenféle mesterkéltné csecse-becse, lim-lom is, de még csak halvány sejtelmük sincs azokról a csodákról, amelyeket a sok-sok – százezernyi – élő faj, állat és növény, tár a kutató szem elé.

Vannak színvak emberek. Analógia útján azt mondhatnám, hogy vannak természetvak emberek is. Az ilyenek, ha elhatározzák is magukat arra, hogy a városból kimenjenek, a szabadban is csak szubjektív ingereket tudnak élvezni. Ott künn is folyvást a vendéglőre gondolnak; nem mintha szervezetük még olyan rövid pár órán át sem tudná nélkülözni az ételt és italt, hanem csupán azért, mert a szabadban semmit sem látnak, semmi iránt sem érdeklődnek. Így aztán beteges idegzetük figyelme gyomrukra irányul. A legtöbben elcsüggednek a szabadban, ha nincs velük egy vagy több más ember, akivel fecseghetnek. Sok más embernek az erdő, mező maga semmi vonzót sem bír nyújtani, ha nem olthatják ki ott néhány szerencsétlen állat életét. A remek fa- és bokorcsoportok, a vízesések, a folyók, a sziklák, virágok, a madarak zenéje, a tömérdék rovar – ez nekik mind semmi; csak ölni és vért ontani: ez az egyetlen, ami végett a természetet fölkeresik. Azok a bájok, melyek az egészséges és kellően kiegyensúlyozott idegletben a legfőbb élvezeteknek forrásai, agyvelejüket érintetlenül hagyják. Ha nem vadászhatnak és a legfőnségebb helyek szent csendjét lőporpufogatással és kutyahajszolással nem zavarhatják, akkor a föld minden ősi ékessége nem ér nekik annyit – és ezt most betű szerint való értelemben

* A szerző írása eredetileg a *Magyar Figyelő* 1911. évi 2. számában jelent meg a 230–242. oldalakon, a szöveget némileg szerkesztettük és helyesírását modernizáltuk. Vö. Ludwig KLAGES: *Az ember és a Föld* [1913] ford. HÁRSHEGYI Zsuzsanna, *Kommentár*, 2020/1. (A szerk.)

mondom –, mint egy pipadohány vagy egy szivar. Nem nagyítok, hiszen ez azok, kiket itt tollam alá vettem, nem is tagadják, sőt dicsekszenek is vele.

Sajnos éppen hazánkban nagyon is sok ember van ebből a fajtából! Ez az oka többi közt annak is, hogy közöttünk – más nemzetekkel összehasonlítva – olyan kevés a turista. Ha nem is megyünk messzebb, mint csak egy országhatáron túl nyugat felé, ott már júliusban, augusztusban, mindenféle ezer és ezer férfival és nővel találkozunk, hatvan-hetven évesektől kezdve tizennegy-tizenöt évesekig, akik hegymászóbotl, hátukon az útizsákkal gyalognak keresztülkaszul egész országokon. Azután panaszkodunk, hogy nincs idegenforgalmunk, mikor minket magunkat sem érdekel hazánk szépségeiből semmi egyéb, mint legföljebb a hotel, amely persze többnyire rossz és többnyire méregdrága. Ennek oka egyrészt a hibás nevelés, másrészt a helytelen irányban mozgó társas élet, amely a legszebb, legmagasabb élvezetektől visszatartja azokat az embereket, akiknek nincs elég erkölcsi és szellemi erejük, hogy dacoljanak az áramlattal.

Külföldön – nyugaton, északon – miért van e téren másforma élet? Ott óriási irodalom áll a természeti tudományok, a természet tisztelésének szolgálatában. Ott talán éppen annyi természettudományi munkát olvasnak ma már, mint egyebet. Aztán e szerint megy a nevelés is. Ott is van ugyan – hiszen hol nem volna? – mindenféle lelki elzüllöttség, melynek csak a ruha, az ékszer,

a fényűzés, a pazar lakás, a szexualitás, az idegrontó fantasztikus irodalom, az alkohol és az éjjeli élet tud élvezetet nyújtani. De hát ez az alja az ivadékok folyamának inkább csak a nagyvárosokban van, és mindig el is pusztul, mert megterhelt és nem életképes többé. Bőven vannak azonban még a természettől el nem fordult, a természet szépségeiért valósággal rajongó néposztályok, melyekben ősi tisztaságban él még a fák, az erdők, a virágok kultusza. Ez hiányzik

nálunk. Mert az a néhány kivétel, aki itt él közöttünk, éppen mert kivétel, mutatja meg az általános közömbösséget. És az úri, az ún. művelt osztály semmivel sem különb ebben nálunk, mint a többi. Sajnos még a társadalmi és a tudományos magaslatokat is többnyire olyan egyéniségek foglalják el, akiknek rideg, elaszott lelke már egészen idegenné vált a föld legmagasztosabb, legremekebb természeti kincseivel szemben!

Csakis ez a szomorú tény magyarázhatja meg azt a jelenséget, hogy míg más világrészek és Európa kultúrnépei minden lehetőt megtesznek, hogy ami szép az őstermészet emlékeiből még megmenthető, azt az utókor számára fönntartsák, addig nálunk csak a pusztulás folyik, hogy minél hamarabb kultúr-sivatag legyen az egész ország. Nemzeti park, védett természetes terület még egy sincs megteremtve.

A TERMÉSZETI ÉRTÉKEK VÉDELME

Magyarország állat- és növényvilága egész Európában páratlan volt a maga nemében. A külföld méltán irigyelte tőlünk. A lefolyt negyven év alatt ez a sok irigyelt kincs legalábbis egyötödére olvadt össze. Ma Németországnak, ámbár ott a kulturális haladás sokkal nagyobb, jóval többje van még az őstermészet kegyelettel megóvott maradványaiból, mint minékünk. Hiszen Németországban még a hód is megmaradt az Elba folyó mentén, nálunk ellenben a vadászok és orvvadászok kiirtották már az utolsó darabig.

Amerikát, különösen az Egyesült Államokat, mint a pénzsóvárság, a kíméletlen kihasználás, a természetet kizsaroló *yankeeség* mintaképét emlegetik nálunk. Hát igaz, hogy az utóbbi évtizedek áramlata Európa söpredékét sodorta oda, és ez a gyülevész had, mely ellen a régibb amerikai törzslakosság már védekezni szeretne, meglehetősen rossz szellemet vitt át. De az első bevándorlók tisztább lelkületéből, nemesebb gondolkozásából még mindig sok uralkodó elem maradt meg ott, és részben még rákényszeríti a maga világnézetét az újabb népvándorlás tömegeire is. Hogy így van, bizonyítják azok a milliárdok, melyeket tudományos és kultúrcélokra áldoztak egysesek. De talán legfényesebben

az őstermészet
kegyelettel megóvott
maradványai

Természetes emlék –
A Pilisszentiván határában
álló Ördögtorony
megmászása 1931-ben
(Fortepan / A R)

bizonyítják a nagy nemzeti parkok (*national parks*), minőikkel eddig a föld egyik nemzete sem dicsekedhetik.

A nemzeti park, mint kultúrfogalom, ott keletkezett először: olyan terület, mely törvényhozás útján és telekkönyvileg örök időkre az emberi nem közös természetes szentélye gyanánt van biztosítva, ahonnan semmit elvinni nem szabad, ahol fát vagy bokrot vágni föltétlenül tilos, ahonnan minden vadászó eszköz súlyos büntetések terhe alatt ki van tiltva. Lovas katonaság van kirendelve az ilyen irányban való őrizetre.

A főbbek közé tartozik és valamennyi közt legnagyobb a világhírű Yellowstone National Park, mely a páratlan gejzírmedencéket (időszakos természetes szökőkutakat) foglalja magában. De sok, egyebütt már kihalt vagy kihalófélben levő állat is megmaradt benne: többi közt az egykor óriási mennyiségben élt amerikai bölény. Azonkívül medvék, szarvasok stb. Szép vidékek, óriási tó, regényes sziklák, erdőségek váltakoznak benne. Maga a szoros értelemben vett

Horizont –

A Yellowstone-vízesés a
Yellowstone Parkban, 1915
(Library of Congress)

„nemzeti park” 8671 négyzetkilométer kiterjedésű (maga jóval több, mint Pest vármegye területének kétharmad része). De hozzá csatlakozik észak és kelet felől a Yellowstone Forest Reserve, amely szintén államilag fenntartott terület, és amely 33 850 négyzetkilométer kiterjedésű, nyugati oldalán pedig a Madison Reserve, mely 3300 négyzetkilométernyi. Ez az egész védett ősi terület tehát nagyobb 45 ezer négyzetkilométernél, jóval nagyobb, mint egész Horvát- és Szlavónország; valóban majdnem akkora, mint a szorosabb értelemben vett Magyarország egyhatod része. Nem is fér el magában Wyoming államban, hanem áterjed Montana és Idaho államok területére is. Természetes, hogy ilyen óriási területen sok ezer növényfaj és még öt-hatszor annyi állatfaj van a kihalástól megmentve az utókor számára.

Az Egyesült Államok még más nemzeti parkokat is teremtettek, melyek, ha nem is olyan nagyok, mint a Yellowstone, mégis hatalmas darab földek. Gyönyörű a Kaliforniában elterülő Sequoia Park, az öt körülzáró Yosemite National Parkkal együtt, melyben a mamutfenyők ezeréves példányait őrzik. Van köztük néhány, melyek törzsének kerülete 27 méternyi! A Yosemite-völgy maga is egyetlen a maga nemében, és Svájcnak, de talán az egész földkerekségnek nincs olyan völgye, melyben együtt olyan vadregényes tájképelemek volnának összehalmozva. Ez a két park együtt egymillió magyar holdnál nagyobb területet foglal el. Nem sorolom el a többi amerikai nemzeti parkot és *reserve*-öt; az említettek is némi fogalmat nyújtanak arról, minő nagyszerű, az emberiség történelmében valószínűleg soha többé nem ismétlődő alapítványokat tett a nagy északamerikai unió az egész emberi nem számára, mikor azokat a rengeteg

területeket, melyek nagyságra nézve egy-egy országgal vetélkedhetnek, a gazdasági és ipari használatból kivonta.

Pedig nincs ám már Észak-Amerikának nagy bősége erdőkben. A faszükségletet már ma is alig bírja fedezni, és az évi erdőnövedék kisebb már, mint a fogyasztási igénye. Az Egyesült Államokba már fát kell importálni. Iszonyú nagy erdőterületek estek áldozatul csupán az időszaki sajtónak, mely annyi papírt emészt föl naponkint, amennyit az ember el sem bír képzelni. Bizony kár, hogy ez a sok értékes faanyag avégből pusztul el, hogy a nagy unió lakossága hosszú lére eresztve olvashassa, mit csinálnak, mit beszélnek és hogyan működnek a rablógyilkos urak, mikor indítanak válópört a férjek és feleségek, mit reggeliznek és ebédelnek a sokszoros milliomosok, és micsoda selejtes árucikkeket kínál a sok iparos és kereskedő. Valóban, az emberi nem legnagyobb kincseit arra használják föl, hogy a magasabb célra hivatott emberi szellem politikai és magánpletykák szemetjével táplálkozzék és nemesebb hivatásától elvonassék.

Nagy-Britanniában igen drága a föld és a tulajdonosok nehezen válnak meg tőle. Mindamellert rohamosan gyarapodnak ott is a köztulajdonná vált, természeti szépségük vagy tudományos érdekességük folytán kiváló területek. Maga London város többet tett ez irányban, mint a föld bármelyik városa. Különösen ki kell emelnem szerzeményei közt a Burnham Beeches nevű erdőt, mely 375 *acre*-nyi terjedelmű, és melyen földünk legnagyobb bükkfái állanak. Vannak köztük olyanok, amelyek törzsének kerülete vagy három méter. Nagy dolog ez már napjainkban, mikor az európai lakosság kilenczed része egész

élete folyamán sem bír a maga szemével meggyőződni arról, hogy minő nagyserű természeti látvány az olyan fapátriárka, melyet bántatlanul hagytak nőni a századok egész sorozatán át.

Marble Hill, Nagy-Britannia legszebb tájékainak egyike, 1901-ben percelázás alá került volna. Marble Hillt költők énekelték meg, és tájképi szépségei kiváló festők műveinek tárgyai. E kincset az angol nemzet számára úgy mentették meg, hogy 36 663 font sterlinget (mintegy 880 000 koronát) közadakozás révén gyűjtöttek össze, és a még hiányzó összeget London County tanácsa szavazta meg. Több angol egyesület fölvette már programjába a természeti emlékek megmentését. Valamennyi közt legtevékenyebb az 1895-ben alakult Trust for Places of Historic Interest and National Beauty; ez tizenöt éves fennállása óta egymaga 13 ilyen érdekességű helyet szerzett meg a nemzetnek, melyek összes területe 1800 *acre*.

Óriási módon fejlődik Németország lakosságának érdeklődése a *Naturdenkmäler* [természeti emlék] megvédése iránt. Ott már porosz állami hivatal van, melynek élére Conwentz doktort, a danzigi tartományi múzeum igazgatóját nevezte ki a király. Éppen most bocsátott ismét közzé egy terjedelmes, majdnem ötszáz oldalas kötetet, mely a porosz területen már eddig védelem alá vett őstermészeti kincseket írja le. E közlemény kerete nem engedi meg, hogy részletesen ismertessem a Poroszországban védelem alá vett helyeket és tárgyakat. Vannak köztük erdők, hegyek, szép tájak, tavak, folyópartok, állatok, növények stb., mind olyanok, melyek léte már veszélyeztetve volt, és ha megsemmisülnének, semmiféle halalom vissza nem idézhetné többé őket.

Fenséges –

A Montana államban található
Glacier National Park
1941 szeptemberében
(Library of Congress)

A BIOSZFÉRA VÉDELME

Mert gondoljuk meg, hogy minden egyes állat- vagy növényfaj a maga nemében olyan mű, melynek csodálatosan finom szerkezetéhez képest a legfinomabb emberi kézi művek és műremek durva tákolmányok. Ha a természet alkotásait, növényi és állati szerveket, nagyító üveggel vizsgáljuk, minél erősebb nagyítást használunk, annál finomabb alkatrészekre és annál bámulatosabb mechanizmusra bukkanunk. Az 500–600-szoros nagyítás nem hogy elemeit érné el a szerves testeknek, hanem inkább még mindig újabb remekeit mutatja a természet legfinomabb alkotásainak. Vegyünk azonban csak egyszerű kézi nagyító alá – háromszorosan vagy négyszeresen nagyító üveg alá – bárminő finomnak látszó emberi művet, az formátlannak, szabálytalannak, selejtesnek, hibákkal telinek mutatkozik.

A természet műveinek tökéletességét emberi mű nemcsak nem érheti el, hanem még a legtávolabbról sem közelítheti meg. Minden egyes állat- és növényfaj olyan remekmű, melyhez képest az emberi kéz remekei csak kontár fércművek. Az emberi élet rövidege nem is engedi meg, hogy valami tökéletesebbet alkosson. A természet azonban egy-egy szerves alakon, egy állat- és növényfajon, hogy emberi szólásmódot használjak: nem pár ezer évig, nem is több százezer, hanem valószínűleg több millió évig dolgozott. Ilyen szerkezetek nem is jöhetnének létre rövidebb idő alatt. Körülbelül ennyi idő kellett, míg például az ibolya más kezdetlegesebb növényformákból létrejött, vagy a gyöngyvirág, a rózsza és a havasi és síksági megszámlálhatatlan sokaságú növényfajok, melyek mindegyikének külön önálló jellege van. De éppen ilyen elképzelhetetlenül hosszú idő kellett ahhoz, hogy a pillangók bármelyike, a hangyák, a méhek bármelyik faja megkapja tipikus alakját és életkörét; hát még a nagyobb állatok köreiben a halak, madarak, emlősök!

Annaira már régen eljutott az ember, hogy a pár száz vagy pár ezer éves emberi műveket pietással összegyűjtse és mint értékes kultúrtörténeti anyagot az utókor számára megmentse. Csodálatos, hogy a még régibb, a több millió év folyamán, elképzelhetetlen sokféleségű viszontagságok közt lassan alkotódott természeti remekművek iránt a legutóbbi évekig nem viseltetett még sokkal kegyeteltesebb érzelmekkel. Pedig a dolog úgy áll, hogy bármelyik élő faj, ha kihal, semmiféle módon többé föl nem idézhető az élet színpadjára. Sok, nagyon sok fajt kiirtott már az emberi brutalitás és még tízszer nagyobb a számuk azoknak a fajoknak, melyek éppen most vannak a kihalás stádiumában. Borzasztó rohamosan folyik már a pusztítás az egész Földön, mert idő előtt kapott az ember kezébe olyan eszközöket, melyeket még nem tud nemesen és észszerűen használni. Éppen mert az emberek kilenctized része még egészen állati életet él (ebből a statisztikából a vagonos osztályok tagjait sem veszem ki), a tudomány, a technika vívmányai jóformán olyan szerepre jutottak a kezében, mint a gyufa a gyermekek kezében. Pusztít a természetben ész nélkül, mert nincs még annyi értelmi képessége, hogy tudatával bírna működése gyalázatosságának. Olyan tényeket jegyzett föl e tekintetben a művelődéstörténet, melyeket négy-öt generációval utánunk a gyermekek, ha a tanintézetekben a tanárok elmondják, alig tudnak majd elhinni.

Arizonában Adamanától vagy 11 kilométernyire van az ún. megkövült erdő (*petrifried forest of Arizona*), hol a triászformáció idejében élt és azóta megkövült fatörzsek tárulnak az ember elé. Ilyen méretű és természetű maradványt eddigelé nem találtak egyebütt bolygónkon. A pénz embereinek azonban semmi sem szent. Kezdték nagyban szétfűrészelni a tetszetős színű kövületeket, gyárakba szállították, és csináltak belőlük gombokat és egyéb ilyen lim-lomot. Ez éppen olyan hitványság, mintha például Munkácsy Krisztus-képének vásznáról valaki lekaparná a festéket avégből, hogy magából a festmény vásznából gabonaszákot varrjon! Mit szóljunk az amerikai bölényről, mely valamikor milliárdokat érő kincs alakjában élt az észak-amerikai legelőterületeken? Egyik-másik bölénycorda százezer főből állott; mikor egyik helyről a másikra vándorolva, vasúti sínen mentek át, néha órákig kellett a vonatnak vesztegelnie, míg az egész tömeg sűrűn zárt sorokban tovamonult. Haszontalan

minden állat-
és növényfaj
remekmű

kalandorok aztán, melyeket éppen a vasút csalt oda, százzámra puszkálták le az állatokat. Úgy értem, hogy vagy száz bölényt egy-egy ember egy óra alatt! Az állatok húsát persze nem használhatták fel akkor, hanem csak a bőrüket. A hús elrothadt ott helyben. De amennyit egy-egy ember naponként lepuffantott, annyinak még a bőrét sem tudta lenyúzni és értékesíteni; hát a bőr nagyrésze is ott romlott, és csak a szarvakat vágták le és szállították el. Pár évtized alatt az egész rengeteg bölénymennyiségből, mely pedig az ottani őslakóknak munka nélkül szolgáltatott kitűnő húst, ruhát, sátoranyagot és jóformán mindent, ami az élethez kell, alig maradt kétszáz darab. Ez is elpusztult volna, ha végre az unió kormánya észre nem veszi, hogyan garázdálkodott a kalandornépség.

Ami még megmentődött, az a Yellowstone Nemzeti Parkban van, és bántani nem szabad. Mondják, hogy a kímélet következtében 500 darabra szaporodott ott föl a már-már kiháló faj. Százával fordultak és fordulnak elő ilyen esetek. A nagy északi alkát, a legnagyobb tengerparti madarak egyikét, mely nem is olyan régen még ezrével élt az északi félgömbön, a kalandornépség egészen kiirtotta. Nincs ebből a kiváló nagy madárból, mely senkinek sem ártott, csak használt, egyetlen élő példány sem földünkön.

Az öldöklő mánia mind az öt világrészben folytatja munkáját. Afrikában, Ázsiában, Ausztráliában egyre-másra lövöldözik a legritkább fajokat; sok vadász azért ólálkodik ott künn, hogy a múzeumoknak adja el a ritka fajok bőrét. Némelyik még azt is hirdeti magáról, hogy a tudomány érdekében működik. Mintha bizony nem az volna a tudomány érdeke, hogy a természet élő kincseit

élve tartsa meg és örökítse át az utódokra, hanem az, hogy a fajt magát kihalni segítse, és csak kitömött bőrüket állítsa föl a gyűjteményekben, hol előbb-utóbb úgyis tönkremenek. Köteteket lehetne megtölteni ezeknek a brutalitásoknak leírásával. A későbbi utókor majd mind összegyűjti az idevágó adatokat, és föl fogja jegyezni szomorú lapjaira azok neveit is, akik ebben a kárhozatos pusztításban részt vettek, mely semmiképpen sem különb, mint Herostratus rémtette.

Mint a mi jelenkorunk szégyenfoltját fogják feljegyezni azt a tényt is, hogy szép, nagyon ritka madaraknak, kócsagoknak és másoknak, melyek a föld óriási hosszúságú időszakainak folyamán bírtak teljes szépségükben kifejlődni, csupán azért kellett e földről végleg kipusztulniok, mert az ő tollukkal hiú asszonyok és lányok a kalapjukat piperézték pár hónapon át, hogy aztán egyszerűen sutba vessék, ha ráuntak.

Az is föl lesz jegyezve a krónikában, hogy a hegységekben utazgató turistánép közt még a 20. század elején is akadtak olyan társaságok, melyek a legszebb havasi virágnövénycsoportozatokat egész hegyoldalokról gyökerestül kitépték, kiirtották, csupán azért, hogy egy pár órára kalapjukra tűzzék vagy másképpen parádézhassanak velük. Hogy e gyászos pusztításnak némi határt szabjon az emberiség, megindult végre, vagy másfél évtizeddel ezelőtt, az általános tiltakozás és a mentési mozgalom Európában is. Még Dánia és Norvégia is azok közt az országok közt van, melyek kiváló eredményeket mutathatnak föl ezen a téren.

Mert itt olyan dolgokról van szó, amelyek nem egyes emberekéi, hanem az egész emberiségéi. Még akkor is közkinccsek, ha egyes emberek birtokain fordulnak elő. Sőt, nemcsak a most élő emberiség kincsei, hanem az utánunk következő ivadékokéi is. Így kezdik most már – igaz, hogy jó későn – fölfogni a tengeri állatokra vonatkozó tulajdonjogot is. A cetek például, a most már nagyon tökéletesített cetvadászeszközök használata következtében, annyira megfogytak, hogy teljes megsemmisülésük már nincs messze; mert ezek az óriási állatok nem szaporák, és könnyen észrevehetőek. De kétségtelenül az egész emberiség van érdekelve abban, hogy megmaradjanak, sőt szaporodjanak, és így néhány cethalászvállalatnak nem engedhető meg, hogy haszonlesésből a nagyon értékes cetállományt egyszerűen kiirtsák. A cetekhez persze nem csupán tudományos alapú kultúrérdekek fűződnek, hanem ipariak is. Ámde ma már a tudományos érdek is legalább is olyan fontosságra jutott, mint az ipari.

Magyarország állat- és növényvilága páratlan

MAGYAR TERMÉSZET

Magyarország állat- és növényvilága, ámbár csak romjai maradtak meg az egykori faunának és flórának, még mindig olyan gazdag, sőt valósággal páratlan, hogy a külföld nagyon is alapos okok miatt irigyli tőlünk. Akik az állat- és növényvilág tanulmányozásával foglalkoznak és külföldi szakemberekkel leveleznek, szakadatlanul kapnak ezektől olyan leveleket, melyek áradozva magasztalják hazánk sehol egyebütt nem található tudományos kincseit. Szörnyűség még csak a gondolata is annak, hogy mindez kipusztuljon, és kultúrsivatag lépjen helyébe! Az egész földgömb művelt közönségének figyelme van e tekintetben ránk irányozva. Ha tétlenek maradunk és az értelmetlenségnek engedjük prédául azt, ami éppen hazánkat teszi annyira érdekessé az egész föld tanultabb körei előtt, akkor bizony megérdemeljük, hogy egy sorba helyezzenek bennünket a félművelt néptörzsekkel.

Teljes tíz éven át kaptam egyre-másra kérdéseket a természeti kincsek megmentése érdekében teremtett porosz hivatal vezetőjétől az iránt, hogy minő és mekkora védett területeink vannak már? Szégyenkezve kellett megvallanom, hogy törvényhozásunk még semmit sem tett ebben az irányban. Én ugyan majdnem másfél évtizede igyekeztem az illetékes körök figyelmét e tárgyra irányozni, de bizony alig volt látszatja. Csak két év óta kezd e tekintetben némi érdeklődés megindulni. De attól lehet tartani, hogy majd megint a politika semmisíti meg ezt a kezdetet is. Pedig azt mondhatjuk, hogy ebben az ügyben innen onnan csakugyan már a tizenkettedik óra fog ütni. Az eke és a fejsze letarol majd mindent, ami szép van még ebben az országban. Egyes ember keveset segíthet a dolgon.

Hogy minő rohamosan halad a pusztulás, azt abban a községben látom, hol majdnem negyven év óta vagyok megtelepedve. Órszentmiklós Pest megyei község ez, melynek területe azelőtt kimondhatatlanul gazdag zoológiai kincseknek volt termőhelye. De lassankint elpusztult róla a hatszázholdas tölgyerdő, csak egy szilfa és egy tölgyfa maradt belőle emlékül. Aztán főlészántódtak a legelőterületek is majdnem mind. A magam szerény viszonyai közt néhány holdat fenntartottam eredeti állapotban, mert éppen ott van még hat rovarfaj, melyek egyébként az egész környékről eltűntek már. Ezeket ott kímélem, sőt úgyszólván ápolom. Az a célom, hogy ha majd valamelyik kevésse lakott helyen egy homokrezerváció jó létre, oda próbálom őket áttelepíteni.

A hely, mely e folyóiratban rendelkezésemre áll, nem engedi meg, hogy hosszabban részletezzem a teendőket. Annyi bizonyos, hogy nálunk a törvényhozásnak és a kormánynak kell megindítaniok a dolgot, mert különben a nemzet elkésik a mentő munkával.

1. Első teendő tehát egy törvénycikkely szerkesztése, mely az őstermészet kincseinek megmentésére szolgáló védett területeknek alkotását határozza el és megállapítja, hogy azok örök időkre a nemzet tulajdona legyenek, kimondván egyszerismind tökéletes érinthetlenségüket.
2. Így meglévén a keret, gondoskodni kell, hogy azok a területek, melyek e tekintetben érdekesek, fel legyenek kutatva. Összehívandók az ország tudományos testületeinek, intézeteinek, úgyszintén az erdészetnek szakemberei, hogy javaslatokat tegyenek, amennyiben már megvédésre érdemes helyeket ismernek. Azonkívül megbízandók botanikusok, zoológusok, geológusok, erdészek, hogy a természeti kincsekben bővelkedő helyeket országszerte keressék, figyelemmel lévén azokra a területekre is, amelyek tájképi szépségük folytán kiválók. Felhívást kell intézni az ország tanintézeteihez, hogy az illető szakok tanárai, amennyiben ritka természeti kincsek létéről van tudomásuk, ezeket jelentsék be. De a nagyközönség is felhívandó, hogy legyen részt a mentési teendőkből.
3. Figyelemmel kell lenni arra, hogy hazánk sokféle természeti viszonyai következtében sokféle nemzeti parkra lesz szükség. Hegyeink faunája és flórája egészen más az északnyugati, az északkeleti és az

- erdélyi hegyvidékeken és más-más természetű a magassági övek szerint is. Vannak szikes területeink, sós tavaink, mocsaraink, vannak meleg, erdős dombvidékeink, vannak futóhomokbuckáink, úgyszintén folyóvizeink és tavaink érdekesen jellegzett partvidékei.
4. Tudományos megfigyelő állomások egybekapcsolása a nemzeti parkokkal fölötte kívánatos volna.
 5. Ki kell jelölni azokat az állatokat, melyekre vadászni többé nem szabad.
 6. A művészetnek is érdeke, hogy az emberi szépérzéknek ősi kútforrásai megmaradjanak. Minden esztétikai érzésünk természeti tárgyak szemléléséből keletkezett, és csak addig tudunk valóban szépet alkotni, míg a természettel szakadatlan kontaktusban maradunk.

Valóban itt volna már annak az ideje, hogy társadalmunkban, de főleg parlamentünkben is, meginduljon ebben az irányban a tevékenység, és igyekezzék kipótolni az eddigi mulasztást; annál is inkább, mert más kultúrállamok már olyan kitűnő eredményekre jutottak e komoly munkában. ■

Kommentár Sajó Károlyhoz

Sajó Károly (1851–1939) Győrött született Schemiz Károly néven. Entomológusként, vagyis rovar-tani szakértőként vált a magyar természettudomány meghatározó személyiségévé. Számos felfedezése és megállapítása csak később igazolódott s vált tudományos sztenderdé. Egyik kutatója szerint ő volt a magyar Jean-Henri Fabre. Siketsége miatt saját kérésére korán, már 1895-ben nyugdíjba vonult s Órszentmiklóásra (ma Órbottyán) költözött, ahol saját kertjében folytatta kutatásait. Legjelentősebb publikációi erre az időszakra datálhatók. Mintegy három hektáros kertjét a gazdasági vagy esztétikai szempontokkal szemben az ökológiai belátások elsőbbségével alakította ki, azzal a céllal, hogy a romló környezeti viszonyok közepette szigetszerűen minél több élőlénynek menedéket és élőhelyet biztosítson (a biológia ezeket refúgiumnak és biotópnak nevezi). Minden bizonnyal ez volt az első, kimondottan természetvédelmi céllal elkülönített terület Magyarországon.

Halála előtt huszonöt évvel felhagyott a publikálással, kiadatlan jegyzetei, levelezései és több ezer kötetet tartalmazó könyvtára a II. világháborúban megsemmisült. Noha a Sajó-oeuvre egy jelentős része tehát meg sem jelent és el is veszett, aktív publikációs időszakában (1872–1914) több száz, a korban is jelentős, de részben csak később teljesen visszaigazolt tanulmányt tett közzé, és számos könyvet jelentetett meg. Tizennyolc éven keresztül volt munkatársa a német *Prometheus* című természettudományos lapnak, rovar-tani munkáinak jelentős részét is német nyelven írta (összesen 13 hazai és 12 külföldi lapban jelentek meg írásai). Munkáinak külön értékét jelenti a cönológiai szempontok hangsúlyozása, vagyis a térben és időben együtt előforduló, egymással kölcsönhatásban lévő élőlények együttes vizsgálata. Ez a fajta, holisztikusnak is nevezhető, a rendszerekre és a különböző élőlények egymásra hatására irányuló szemlélet ma már szintén evidenciának hat, de a maga idejében Sajó úttörőnek számított ilyen megközelítésű kutatásaival. Elsőként írt (nemcsak Magyarországon, hanem Európában is) többek között a rovarok betegségterjesztő szerepéről, és az elsőként javasolta a kártevőkkel szembeni védekezés során azok természetes ellenségeinek alkalmazását, vagyis a védekezésnek azt a formáját, amellyel az ember a lehető legkisebb hatást gyakorolja a környezetre (ez ma már mint „szelíd növényvédelem” az öko- és biogazdálkodás alapvetései közé tartozik). Fontos feladatának tekintette a tudományos ismeretterjesztést, éppen a természet védelme érdekében: „ámde semmire sem mehetünk”, írja egy helyütt, „ha nem sikerül [...] érdeket és szeretetet gerjeszteni az ősi természetnek [...] művei iránt”. Számos hazai és külföldi természettudós társaságnak volt a tagja, így például a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak vagy a bécsi Kaiserlich-Königlichen Zoologisch-Botanischen Gesellschaftnak.

A korai magyar természetvédelem kezdetben elszigetelt, egy-egy személyhez köthető, ezért tartós sikert nem eredményező kezdeményezésekből állt, amely aztán a századforduló környékétől tudományos megalapozottságot kapott. Ebben Sajó munkásságának rendkívül fontos szerep jutott. Erősen szorgalmazta a nemzeti parkok („nemzeti védett területek”) kialakítását, és bírálta a külföldi példákhoz képest jelentős megkészttségünket. Felszólalt a pusztító vadászat, a mértéktelen rovar- és növénygyűjtés, az erdőirtás és a nem megfelelően tervezett erdősisítés ellen.

1905-ben, *Az őstermészet kincseinek megmentése* című munkájában húsz pontban vázolta fel a természetvédelem főbb lépéseit. A szükséges lépések mögött két fő, akkor revelatív erejű megállapítás húzódik meg: 1) minden élő szervezetet saját, eredeti környezetében kell megőrizni, 2) a termé-

szetvédelem ügyét törvényi úton, szervezett keretek között kell előmozdítani. Sajtó kiindulópontja, hogy „az őstermészet emlékeinek” megőrzését az „embertörténelmi emlékek” megmentésére irányuló intézkedések mintájára kell elképzelni. A természetet a civilizációs örökséggel szemben „még ősbibb történelemnek” nevezi, ami a „földi szerves és szervesetlen élet fejlődéstörténetének” emlékeit és maradványait rejt. Ezek megismerése és megőrzése a kultúremlék feladata.

A korszakban illeszkedő módon egyfajta nemzetek közötti versengésként élte meg a természetvédelmet is. Mint írja, „ha hagytuk is veszni a hódot, melyből a németeknek még van, azért medve dolgában és egyéb fajokat illetően viszont mi vagyunk felül”. (A hazai természeti állapotok más országokhoz képesti jobb állapota egyébként ma is visszatérő toposza a természetvédelmi írásoknak.) Hangsúlyozza, hogy az élőlényeket eredeti élőhelyükön kell megmenteni, ha ez nem lehetséges, meg kell teremteni az ahhoz legjobban hasonlító feltételeket. S ahol egy faj őshonos volt, de kipusztult, oda vissza kell telepíteni. Egyetlen menedékhely azonban nem járul hozzá egy faj fennmaradásához, ezért több területen zajló összehangolt természetvédelmi munkára van szükség. Ebben nemcsak az államra, hanem politika helyi szereplőire és a hétköznapi emberekre is számított. Ennek jegyében szólalt fel például az egyre jobban terjedő és az árkok szélére is kiterjedő kaszálás ellen, kiemelve, hogy „az utak és mesgyék növényzete szolgáltatott utóbbi időben egyedüli állandó legelőt a méheknek”. Nem csak ebben az esetben igaz, hogy ma is olyan vitákat folytatunk (lásd a méhlegelő esetét), amiket bő évszázada Sajtó is folytatott.

Német mintára használja a „kulturális sivatag” (*Kulturwüste*) kifejezést. Ennek segítségével a kultúrtájak az „őstermészethez” képesti értéktelenedését fogalmazza meg úgy, hogy annak alapja erőteljes civilizációkritika: ahol a modern, fejlett és felvilágosult ember megjelenik, ott a természet rohamos pusztulásnak indul. Vö. „A haladás szörnyűségét csak az tudja felmérni, aki egy tájat azt megelőzően és azt követően is ismer, hogy a haladás átalakította” (Gómez Dávila). Ehhez számos példát hoz Amerikától Európán át Afrikáig. Erőteljesen bírálja a modern agráriumot, a vadászatot, a halászatot, a hibás erdőgazdálkodást. Mint írja, rettenetes egyhangúság, vigasztalan kietlenség tárul elénk a négyzetes tarlók és fölszántott táblák képében”. „A modern, az erdészet tízparancsolatja szerint kicirkalmazott erdők nem szépek”, mondja ki a verdiktet az erdőgazdálkodásról. A mértékletlen halászatról pedig azt írja, hogy „egyes halászbem pénzérdeke kerül ellentétbe a *művelt emberiség* érdekével” (kiemelés tőlem). Számos írásban ez utóbbival magyarázza a természetvédelem fontosságát, s valamennyi állítását hazai és külföldi példákkal támasztja alá. Elismeri ugyanakkor, hogy egyre kevésbé vagy egyáltalán nem elkerülhető a minél több terület mezőgazdasági célú használata, de ennek is léteznek a természetet kevésbé vagy egyáltalán nem károsító formái. A vadászatot és a halászatot sem azért bírálja, mert van, hanem azért, mert *kíméletlen*. A vadgazdálkodási és élelmiszeri szempontokat figyelmen kívül hagyó, pusztán passzióból, tehát *kulturálatlan* módon történő öklést ítéli el. „Mert a vadászati *szenvedély* is rendszeren olyan gyászos szenvedély, mint az iskakosság vagy a kártyaszenvedély; tulajdonképpen ökló mánia” (kiemelés az eredetiben); vagyis kultúremlék éppúgy nem vadászik „szenvedélyesen”, ahogyan önmagát az élet más területén is megtartóztatni képes.

Nemcsak a kíméletlen gazdasági logikát vagy éppen a vadászszenvedélyt bírálta, hanem a tudományos vagy oktatási céllal történő természetpusztítást is. „A valóban helyesen felfogott tudomány érdeke nem az, hogy a ritka fajok utolsó darabjai kitömve a múzeumok polcaira jussanak [...] hanem az, hogy az illető faj *életben maradjon meg a szabad természetben* és a késő utódok is magában az életben ismerkedjenek meg vele” (kiemelés az eredetiben). Külön kiemeli a hollót, melynek akkori „kipusztulása jórészt az iskolai tanszergyűjtemények rovására írandó”. Hangsúlyozza, hogy a nemzeti érdeket egyéni érdekek nem írhatják felül, a természet védelmében is érvényesíthetők nemzeti szempontok, vagyis az individualizmus helyett közösségelvű felfogást ajánl. „A művelt közönségnek észre kell vennie, hogy a természeti szentélyek megfertőzése nem »nemzeti«, nem is »nemzetgazdasági« érdekek, hanem csak a lelketlen üzérceportok privát zsebéreke.”

Civilizációkritikájában a modern–premodern, művelt–barbár oppozitív párokat alkalmazta, fordított előjellel: a „barbár”, „műveletlen” népek nem vittek véghez olyan mértékű természetpusztítást és a tömeges fajkihaláshoz sem járultak hozzá úgy, mint a „műveltek”. „Valamikor alkalmasint könyvbe foglalják majd, mint monumentumait annak a rablógazdaságnak, melyet a 18., de még inkább a 19. század emberei vittek végbe, elősegítve a kormányok által, melyek államférfiai, ámbar a természettudományok fölvirágzása idején éltek, a frivol politikán túl magasabb nézőpontra emelkedni nem tudtak.” Sajtó civilizációkritikája szervesen illeszkedik a kor hasonló indíttatású szövegéhez. Noha számos területen pozitív változás állt be azóta (nemzeti parkok létesültek, fajok sokaságát nyilvánították védetté, kihalás szélére sodort fajokat sikerült megmenteni stb.), bírálatának antropológiai alapjai (káros szenvedély, szülőköröség, pénzérdek, esztétikai érzék hiánya, materializmus, érzéketlenség, individualizmus) ma is visszatérő elemei a természetvédelmi küzdelmeknek. Természetközelsége, romantikusnak is nevezhető felfogása a kor német természettudományos és ökofilozófiai kereteibe is illeszkedik, így hasonlatosságot mutat Konrad Lorenz vagy éppen Ludwig Klages gondolataival. Előbbinél az állatok természetes közegükben történő megfigyelése (a laboratórium helyett) idézheti fel Sajtó élőhelyvédelmi fejtegetéseit, amiként közös kettejükben az utódokra irányuló figyelem mind a flóra és fauna megőrzése,

mind a környezeti nevelés szempontjából. Mi több, ahogyan Lorenz Nobel-díjának honoráriumából hatalmas akváriumot épített, és egyébként is mindenféle állattal vette körbe magát, úgy biztosított élőhelyet és menedéket Sajó a maga kertjében számos növény- és rovarfajnak. A magyar szerző által használt esszéisztikus nyelv és a későbbi német tudóstárs Goethére és Schillerre történő rendszeres hivatkozása szintén rokonítja a két szerző gondolkodásmódját. Akárcsak Klages esetében, aki még Sajónál is élesebben bírálta az „ölo mániát”, amennyiben a modernitás egészét a gyilkolással azonosította („a haladás valójában az élet megsemmisítését célozza”, írja a német szerző; Sajó alkalmasint ilyen radikális megfogalmazásokkal kevésbé élt).

Talán még az sem túlzás, ha azt mondjuk, érveléséből a kor *gentlemaneszménye* is kisugárzik, s nem csak a műveltség minduntalan felemlegetése miatt. Sajó ugyanis a természetvédelmi törvények hatályát „örök időkre” gondolta érvényesnek, vagyis abból a feltételezésből indult ki, hogy amit az egyik nemzedék létrehozott, azt a következő minden körülmények között és örökké fenntartja és megbecsüli, elvégre így diktálja az erkölcs. „Utóvégre is”, írja, „ha ezen a bolygón kell élnünk, leghelyesebben cselekszünk, ha oly szépeknek hagyjuk meg, a minőnek csak lehet.” A természetvédelem ekképpen az *erényes élet* egyik gyakorlati megvalósulásaként, a *(köz)jó* szolgálataként is értelmezhető, melyet a művelt emberek – felismerve ezeket az összefüggéseket – örök időkre érvényben tartanak. Sajó írásai minden bizonnyal egy véglegesen letűnt világ lenyomatai is.

Sajó itt közölt munkája a „természeti tudományokat” a természet tiszteletével azonosítja, s a szöveg teljes érvezetésén végigvonul a technikai-mechanikai tudással szemben az a fajta érzékenység, amely az argumentáció szerint a természet mind jobb tudományos megismeréséből fakad. Az érvelés folytonosan kitér arra a paradoxonként tételezett jelenségre, miszerint az ember nagyra értékeli a művészeti emlékeket (az épületektől az irodalomig), de a „természeti emlékeket” nem. Holott ugyanolyan jogon tarthatna érvényt az állat- és növényvilág is a nagybecsülésre, sőt. Itt két érvet fedezhetünk fel. Az egyik időbeli: ha megőrzésre méltónak tartunk valamit, ami egy vagy több évszázados, akkor azt, ami több millió év alatt alakult ki, miért nem? A másik ismeretelméleti: a természetnek önértéke van, az állatokat és növényeket pusztá létezésük is megőrzésre érdemessé teszi, vagyis értékük nem függ attól, hogy a jelenkor embere mennyire ismeri fel azt, sőt, minél kevésbé, annál fontosabb, hogy legyenek, akik erre irányítják a figyelmet.

Az élő világ efféle tisztelete a korábban említettek mellett Albert Schweitzer orvos-teológus minden élet tiszteletére és megőrzésére irányuló keresztény etikájához is hozzákapcsolhatóvá teszi a Sajó-szövegeket, annál is inkább, mert azok kiindulópontja is egyfajta etikai elköteleződés. Ebben Sajó kimondottan konzervatív álláspontot foglal el. A tudós elkötelezettsége mellett a jövő nemzedékek iránti felelőssége szólal meg, amikor azt mondja, a természet megőrzésére azért van szükség „eredeti minőségében, hogy a késő utódoknak legyen hová zárandokolniuk, a hol még élve láthatják” a máshonnan kiirtott élőlényeket. Ebből az az eredendően konzervatív felfogás tükröződik, amely a múlt–jelen–jövő nézőpontjait egyszerre érvényesíti. A „teljes szépségüket” évmilliók alatt elért állatok emberi léptékkal felfoghatatlan messzeségébe nyúlnak vissza az időben (múlt), ám ma a sorozatos pusztítás miatt egyes fajok kihaltak, mások a kihálás szélére kerültek (jelen). (Vö. Albert Schweitzer: „Az ember uralkodik a természetben, mielőtt megtanult volna uralkodni önmagán.”) A most élők feladata, hogy megmentenek valamit az „emlékekből” az utókornak (jövő). Az élet védelmével Sajó nemcsak egy követendő tudósi attitűdöt mutatott fel, hanem keresztény-konzervatív habitusról tett tanúságot: az élet megtartásának érdekeit nem írhatják felül a gazdasági-pénzügyi vagy másmilyen szempontok. Ez azonban nem azt jelenti, hogy például a kártevők ellen ne kellene védekezni, vagy hogy ne lehetne halászni, csak azt, hogy ezeket a tevékenységeket az ökológiai rendszerek egyensúlyát és a később születő embernemzedékek érdekét szem előtt tartó módon kell elvégezni.

Sajó munkáinak szakmai értéke mellett esszéisztikus nyelvezete, már-már szépirodalmi értéke van (a madarak „tollas éneklők”, a bogarak „félénkek”, a menedékhelyek „eldorádót” jelentenek az élőlényeknek, a flóra „ösi növénydísz” stb.). Zárandokolni, kíméletlen, vigasztalan, szépség, kegyelet, műveltség – a Sajó-írások kulcsszavai arra utalnak, hogy szerzőjük nem a szenttelen tudomány és a kíméletlen gazdaság, hanem az *emberi érzékek* felől hangsúlyozza a természetvédelem fontosságát, s mindenekelőtt a jövő nemzedék számára kívánja megőrizni azt, amit még lehet. Alkalmasint az ismeretterjesztés miatti elköteleződésének is betudható, hogy *A természeti emlékek megmentése érdekében* című írás a *Magyar Figyelő* hasábjain jelent meg, vagyis egy konzervatív szellemiségű lapban. Hiába ugyanis a haladásérvelés, a fejlett és művelt népekre való hivatkozás, a megőrzés *per definitionem* konzervatív tevékenység és *erény*. Ezért munkái joggal helyezhetők fel ama képzeletbeli „zöld” konzervatív könyvespolcra, mások mellett Lorenz, Klages, Martin Heidegger vagy éppen Wendell Berry könyvei mellé.

URI DÉNES MIHÁLY